

ЗАСОБИ ДЕПРЕЦІАЦІЇ В САТИРИ СЕНЕКИ «ОГАРБУЗЕННЯ»

Стаття подає стислий літературознавчий огляд сатири Сенеки «Огарбузення». В межах статті розглядається питання жанрових особливостей твору Сенеки, історичні передумови, соціальні причини та політична зумовленість написання сатири. Увага акцентується на художніх засобах, які виконують депреціативну функцію. Проведено паралелі між античними засобами, які використовувалися з метою «очорнення» видатного діяча римського суспільства та сучасними методами «чорного піару».

Ключові слова: депреціація, сатира, сатура, памфлет, мета сатири, причини написання, мовні засоби, алюзії, аросолосунтосис, метод, «чорний піар».

Актуальність статті полягає в тому, що даний аспект в літературній творчості Сенеки є мало дослідженим, свідчення різних істориків стосовно особи Клавдія є досить суперечливими, оригінальний текст досі не був перекладений українською мовою.

Твір Сенеки «Огарбузення» («Аросолосунтосис») виконаний в жанрі меніпової сатури. **Сатура** (satura, ae f) – римське слово, найбільш чітке його формулювання знаходимо в Павла Діакона (вченого доби Карла Великого), в його скороченому варіанті словника Феста: «Сатурою називається вид страви, яка приготована з різних продуктів, це також і закон, складений з багатьох інших законів, і вид вірша, в якому йдеться про багато різних речей» [Мегела 2009, 72]. У первісній сатурі не було жодного чітко вираженого сатиричного змісту, однак з часом значення цього слова дещо змінюється, на що вказує граматик Діомед: «Сатурою у римлян вважається, принаймні тепер, вірш дошкульного характеру, який написаний для викриття людських недоліків, щось на зразок давньої комедії, якими є твори Луцилія, Горация і Персія. А колись сатурою називалися вірші, які були складені в різноманітних жанрах, якими є твори Пакувія й Еннія» [Мегела 2009, 73]. Діомед пропонує виводити слово «сатира» від грецьких «сатирів» (сатирівська драма) і латинського слова «satura» [Мегела 2009, 73]. Меніпова сатура (названа за ім'ям грецького філософа-кініка III ст. до н.е. Меніпа; назву жанру придумав Марк Теренцій Варрон) являє собою чергування прози і віршованого тексту, а також сумного і смішного, розваги і роздумів [Дуров 1987, 33].

На думку критиків, даний твір є найкращим зразком легкого політичного памфлету. **Памфлет** (від гр. πάν – усе, φλέω – спалювати, хвилювати) – це публіцистичний твір сатиричного характеру, спрямований проти якого-не-

будь політичного або суспільного явища чи окремої особи. Памфлет оголено тенденційний, призначений для прямого впливу на громадську думку. Його стилю притаманна яскрава афористичність, ораторські інтонації, експресивність, іронія, згущена до сарказму. Памфлет, що спотворює факти, окарикатурює дійсність та опонентів, грубо порушує правила еристики, називають *насквілем* [Тронский 1946, 243].

Діон Кассій повідомляє, що сатура Сенеки була названа «Aprocolocyntosis». Це слово є пародією на слово «apotheosis». Якщо останнє означає перетворення в бога, то перше означає перетворення в гарбуз (гр. colocynthis, idis f) – рослину, яка в давніх була символом дурості. Однак в джерелах, які дійшли до нас, сатира ніде більше так не називається [Гаспаров 1993, 3].

Зміст твору полягає в тому, що Клавдій після смерті потрапляє в царство мертвих, де заявляє, що хоче отримати сан бога, однак йому відмовляють і за пропозицією Августа Клавдія передають в руки одного із підземних суддів Еака, який із властивою йому безпристрасністю засуджує Клавдія, навіть не вислухавши його виправдань, як це за життя робив і сам імператор. Вирок Клавдія полягає у вічному виконанні однієї й тієї ж марної роботи, а саме: гра в кості з дірватою чаші (це була улюблена гра імператора). Однак цей вирок не був виконаний, тому що, як тільки Клавдій почав грати, з'явився Калігула і забрав Клавдія собі як раба. Оскільки імператор був ні до чого не здатний, то Калігула подарував його писарю пекельного суду – Менандру – для допомоги під час суду. Весь пафос сатири зосереджується на приватних натяках на людей та події в Римі, тепер без коментаря не зрозумілих. До нас дійшло лише 15 глав твору. Можливо, в кінці сатури Клавдій перетворюється в гарбуз. На жаль, це лише здогад, тому що точно відновити частину тексту, що не збереглася, не можна.

Важко точно сказати, з якою метою був написаний твір. З одного боку, Сенека не прагне до фактичної точності звинувачень (наприклад, Клавдій був звинувачений у загибелі Красса Фруги, страченого за Нерона; більше того, він намагається якоюсь мірою оправдати Мессаліну, стосовно якої у всіх античних авторів – і навіть у Сенеки в інших творах – судження однозначне і негативне). З цього можна зробити висновок, що, скоріш за все, твір був написаний для розваги Нерона. Це помітно із потоку лестоців у початкових главах:

Qualis discutiens fugientia Lucifer astra
aut qualis surgit redeuntibus Hesperus astris,
qualis cum primum tenebris Aurora solutis
induxit rubicunda diem, Sol aspicit orbem
lucidus, et primos a carcere concitat axes:

talis Caesar adest, talem iam Roma Neronem
aspiciet [Seneca, 4].

Немов Люцифер, який розсіює зірки, що зникають,
Або наче Геспер, який сходить, коли небесні світила повертаються назад,
Немов яскраве Сонце освітлює небосхил
І швидко рухає перші колісниці із темниці,
Коли рум'яна Аврора, розігнавши сутінки, вводить новий день:

Таким приходить Цезар, такого ж Нерона побачить Рим (тут і далі переклад наш).

З іншого боку, чи не намагався Сенека – хоч і не без сарказму, але цього вимагає обраний жанр, – підвести підсумок діяльності Клавдія?

Цікаво, що одночасно з «Огарбузенням» Сенека написав традиційну для античності хвалебну промову про Клавдія, яку на його похоронах зачитав Нерон. Як справедливо підмітив П'єр Грималь, ніякої непослідовності в цьому немає. *«Огарбузення» – особиста позиція Сенеки, промова – твір для Нерона, згідно з традиційними канонами похоронних промов»* [Seneca, с. 34].

Звичайно, на об'єктивність Сенеки в посмертній оцінці діянь Клавдія вплинули і стосунки між ними. Адже на початку правління Клавдія через інтриги його дружини Мессаліни Сенека був засланий на пустельну Корсику (41-49 рр), де провів 8 років, займаючись літературою та філософією. За життя Мессаліни всі спроби повернути Сенеку із заслання залишались марними. Однак друга дружина Клавдія, Агриппіна, повернула Сенеку додому, добилася для нього посади претора і віддала йому на виховання свого сина від першого шлюбу, майбутнього імператора Нерона. Із вступом Нерона на престол (54 р.) Сенека отримав багатства і почесні.

На жаль, точне датування твору невідоме. Існують припущення, що він написаний відразу після смерті Клавдія (13 жовтня 54 р.). Однак метою даної сатири могло бути не лише зганьблення Клавдія, а й породження сумнівів стосовно приходу до влади Нерона. Адже якщо імператор Клавдій був настільки нерозумним, незграбним, смішним, нездатним навіть говорити, як слід, несправедливо чинив суд, то чи міг він обрати розумного послідовника?.. Якщо визначальну роль в написанні твору зіграла саме ця причина, то можна припустити, що твір був написаний значно пізніше, ймовірно, в той час, коли Сенека збирався організувати змову проти Нерона, яка була розкрита 17 квітня 65р. Тим більше, що метою змови був прихід до влади Сенеки.

Політичний зміст цієї сатири є досить суперечливим: різні дослідники в ній бачили і звинувачення Агриппіни, матері Нерона, яка отруїла Клавдія, і виправдання Агриппіни, оскільки в сатирі Клавдій помирає просто від пере-

їдання, і урок політики на негативному прикладі, написаний Сенекою для Нерона тощо [Ивлиев 2001, 57]. Можливо, Сенека намагався дискредитувати сам звичай апофеозу. Адже якщо імператор такий, як Клавдій, може бути обожествленим, то народ міг почати байдуже ставитися до богів. Підтвердження цьому знаходимо в самому тексті сатири. Август, виступаючи проти обожествлення Клавдія, звертається до богів так: «*Dum tales deos facitis, nemo vos deos esse credit*» [Seneca, 11]. – «Якщо ви робите таких богів, ніхто не віритиме, що ви – боги».

Для знецінення образу Клавдія Сенека використовує безліч різноманітних мовних засобів. Їх можна класифікувати наступним чином.

– Лексичні: емоційно забарвлена та пейоративна лексика, просторіччя, розмовні оповідні конструкції

➤ *fatuus, īt* – дурень, блазень

➤ *stolidus, a, um* – дурний, безглуздий

➤ *turpis, e* – брудний, потворний, непристойний

➤ *miser, era, erum* – нещасний

➤ *μωρός, 3* – дурний, безглуздий, нерозважливий

➤ *Dicam quod mihi in bissam venerit* [Seneca, 1]. – Скажу, що спаде на язык (досл. прийде в щоку). Висса – щока (повна, надута, на відміну від gena)

➤ *Puto magis intellegi, si dixero: mensis erat October...* [Seneca, 2] - Думаю, буде більш зрозуміло, якщо скажу: був жовтень місяць...

– Морфологічні: вживання демінутивних суфіксів, вищого ступеня порівняння, суперлативів.

– Фонетичні: алітерація, асонанс.

– Фразеологічні.

➤ *aut regem aut fatuum nasci oportere* [Seneca, 1]. – Потрібно народжуватись або царем, або дурнем.

➤ *gallum in suo sterquilino plurimum posse* [Seneca, 7]. – Півень наймогутніший на своїй купі гною.

– Риторичні. Тропи: метафора, метонімія, гіпербола, літота, іронія, експресія. Фігури слова: анафора, асиндетон, полісиндетон. Фігури думки: вигук, риторичне запитання.

➤ *Haec ait et turpi convolvens stamina fuso abruptit stolidae regalia tempora vitae* [Seneca, 4]. – Це сказала і, скрутивши нитку із повною ганьбою, обірвала царський час безглузлого життя (*метафора*).

➤ *Constituerat enim omnes Graecos, Gallos, Hispanos, Britannos togatos videre* [Seneca, 3]. – Адже він вирішив побачити в тогах усіх греків, галлів, іспанців, британців. (Тобто хотів надати всім іноземцям римське громадянство) (*метонімія*).

➤ *Tum Hercules primo aspectu sane perturbatus est, ut qui etiam non omnia monstra timuerit. Ut vidit novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius terrestris animalis sed qualis esse marinis beluis solet, raucam et implicatam, putavit sibi tertium decimum laborem venisse* [Seneca, 5]. – Тоді Геркулес з першого погляду дійсно був збентежений, хоча він і не боявся всіх чудовиськ. Як він побачив обличчя нечуваного походження, незвичайну ходу, голос, якого немає в жодній земній живій істоті, а який часто буває у морських чудовиськ, хриплий і невиразний, подумав, що йому випав на долю тринадцятий подвиг (*гіпербола*).

➤ *tria verba cito dicat, et servum me ducat* [Seneca, 11]. – Нехай він скаже швидко три слова і отримає мене в раби. (Тобто Клавдії нездатний сказати і три слова без запинки) (*літота*).

➤ *cecidit pulchre cordatus homo quo non alius fuit in toto fortior orbe* [Seneca, 12]. – Помер найбільш розсудливий чоловік, хоробрішого за якого немає у всьому світі (*іронія*).

– Алюзії в творі Сенеки.

Твір сповнений сатири, іноді відверто демонстративної, іноді вміло прихованої поміж рядками. Навіть у вдаваній похвалі Клавдія можна знайти дошкульну критику. Для створення такого ефекту автор використовує безліч алюзій та цитати відомих античних авторів. Сенека вдало комбінує сарказм з сатирою та іронією, що є найзручнішим поєднанням для осудження діянь померлого імператора та зганьблення його «священної» величі.

З якою б метою не був написаний твір, за змістом він є яскравим зразком античного піару. Що ж таке піар в сучасному розумінні? Найбільш загальне визначення можна сформулювати наступним чином: піар – це спеціальна налагоджена система створення іміджу, впливу на суспільну свідомість, управління ним, управління політичними структурами, лобізму, налагодження зв'язків між суспільством і владними структурами, між суспільством і ЗМІ, просування особистості, товару, послуги або компанії [Блэк 1990, 24]. Існує складна різнокольорова система класифікації PR-технологій: білий піар, чорний, сірий, кривавий, коричневий, жовтий, піар кольору хакі, зелений, рожевий. Однак найбільший інтерес з точки зору залучення людської уваги і впливу на свідомість має являти чорний піар. У творі Сенеки можна знайти методи сучасного чорного піару, за допомогою яких він дає низьку оцінку характеристику особі Клавдія.

Прислання до відомого авторитету

Про негативні риси імператора і здійснені Клавдієм вбивства говорить промову Октавіан Август, який знаходився на небесах серед богів, оскільки був обожествленим. Він вимагає покарати винного і відправити його у під-

земне царство, що й було зроблено пізніше. Образ авторитетного і відомого правителя вигідно використовується для спалювання авторитету Клавдія.

Метод компромату

Сенека звинувачує Клавдія у численних вбивствах, даючи перелік всіх тих, хто зустрічає імператора у підземному царстві. Крім того, про численні вбивства Клавдія дуже емоційно говорить і Октавіан Август, засуджуючи його за це. Однак в загальному переліку вбитих згадуються і ті, загибель яких взагалі Клавдія не стосувалася. Наприклад, вбивство Красса Фруги, який насправді був страчений за Нерона.

Метод поганої похвали

Коли Меркурій просить одну з парок, щоб вона обрізала нитку життя Клавдія, та відповідає, що хотіла б продовжити його, щоб правитель встиг надати всім римське громадянство, адже він усіх хоче бачити в тогах. Ця вдавана похвала засуджує діяння Клавдія, тому що сенат негативно ставився до роздачі імператором римського громадянства всім іноземцям.

Метод громадського обурення

Автор перераховує всіх убитих Клавдієм і наводить цифри: сенаторів убито 35, римських вершників – 221, решта – скільки піску і пороху. Такі факти про померлого імператора цілком реально могли викликати громадське обурення.

«Огарбування» залишається для нас неоціненною пам'яткою з історико-філософської точки зору, як літературний твір, як рідкісний приклад античного гумористичного твору, врешті, як просто дотепний твір, який відкриває для нас нові грані унікальної особистості великого римського стоїка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *L. Annaei Senecae. Apocolocyntosis Divi Claudii.* – Режим доступу до ресурсу: <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.apoc.shtml>
2. *Гаспаров М. Л., Штаерман Е. М.* Комментарии к изданию «Жизнь 12 Цезарей». Комментарий 25 к книге «Божественный Клавдий». — М.: Издательство «Наука», 1993.
3. *Грималь П.* Сенека, или Совесть империи / Пер. с фр. (ЖЗЛ). — М.: Мол.гв., 2003.
4. *Дуров В. С.* Жанр сатиры в римской литературе. — Л., 1987.
5. *Ивлиев В. А.* Власть и страсть. — Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2001. — 217с.
6. *Мегела І. П.* Історія Римської літератури. Монографія. — Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 320 с.
7. *Сэм Блэк.* Паблик Рилейшнз. Что это такое? — М.: Новости, 1990. — 239с.
8. *Тронский И. М.* История античной литературы. — Л.: Учпедгиз, 1946.

Гресько И.Г., студ.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Средства депрециации в сатире Сенеки «Отыквление»

Статья представляет краткий литературоведческий обзор сатиры Сенеки «Отыквление». В рамках статьи рассматривается вопрос жанровых особенностей произведения Сенеки, исторические предпосылки, социальные причины и политическая обусловленность написания сатиры. Внимание акцентируется на художественных средствах, выполняющих депрециативную функцию. Проведены параллели между античными средствами, которые использовались с целью «очернения» выдающегося деятеля римского общества и современными методами «черного пиара».

Ключевые слова: депрециация, сатира, сатура, памфлет, цель сатиры, причины написания, языковые средства, аллюзии, apocolocytosis, метод, «черный пиар».

Gresko I., stud.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Means Of Depreciation In Satire «Apocolocytosis» By Seneca

The article presents a brief literary overview of satire «Apocolocytosis» by Seneca. The question of genre features of the work of Seneca, historical background, social reasons and political conditionality of writing of satire have been considered within the article. Attention has been focused on artistic means, performing depreciatory function. The parallels between the ancient means of «blackening» of an outstanding figure of Roman society and modern methods of «black PR» have been drawn.

Keywords: depreciation, satire, satura, pamphlet, aim of satire, reasons for writing, language means, allusions, apocolocytosis, method, «black PR».